

երգերը աստիճանէ աստիճան շիտակ կ'ելեն կ'իջնան, իսկ մեր երգերուն աստիճանները մանրամասունք ունին, այսինքն աստիճանէ աստիճան խաղերով կ'ընեն ելեէջը: Անոր համար Տիրացու Համբարձումը ետեւէ էր աս թերութեան ճարը ընելու. նոր խաղեր ալ հնարեց, բայց մահը վրայ հասաւ, կիսկատար մնացին: Այսու ամենայնիւ մեր Բժշկեան տրապիզոնցի Հ. Մինաս վարդապետը՝ որ ժամանակակիցն էր, անոր օգնականութեամբ մեր երաժշտութեանը վրայ տեղեկութիւն մը գրած է. որ և ատենօք կրնայ հրատարակուիլ: Տիրացու Համբարձումին աշկերտն ալ Չէօմէկճեան Տիրացու Պետրոսը, որ աւանդապահ եղաւ վարժապետին եղանակներուն, իր վարպետութեամբը ետեւէ եղաւ անոր սկսած արուեստը կատարելագործելու, բայց իր կեանքն ալ չիբաւեց: Անկէ ետեւ ալ Տիրացու Գարրիէլը ելաւ, որ նոյն խաղերը կատարելագործել ջանալուն համար՝ Ռօքաձի ըսուեցաւ, բայց ինքն ալ փափաքին չիհասած՝ վախճանեցաւ: Ասոնց գրուածքները որուն քովը մնալն ալ չեմք գիտեր. երանի թէ չի կորսուէին, և ուրիշ ազգային վարպետ երաժշտի մը օգտակար ըլլային:

Աս կարճ տեղեկութիւնը տուինք, որպէս զի հիմակուան ազգասէր երգապետներուն յորդոր մը ըլլայ, որ մեր սրբոց Հարց Սահակայ ու Մովսեսի և այլոց սրբոց քերթողաց շինած շարականներուն հոգեշունչ եղանակները կենդանացնեն, ու անոնց անմոռաց և անփոփոխ մնալուն կերպը գտնան. որպէս զի պահուի ազգային հնութիւնն, որ իրեն յատուկ բնականութիւն մըն ալ ունի, ինչպէս եւրոպացի վարպետ երաժիշտներն ալ կը վկայեն:

ԳԵՐ. ԵԴՈՒԱՐԴ Վ. ՀԻՐՄԻՅԵԱՆ

## ԱՂԱՀԱՆՔ ԿՈՂԲԱՅ Ի ՄԵԾ ՀԱՅՍ

Գերմանիոյ աշխարհագրական օրագրաց մէկն՝ Աւսլանտ<sup>1</sup> (որ Թարգմանի Դրսի-Երկիր կամ Օտար-աշխարհ), նորերս հրատարակեց հետեւեալ տեղեկութիւնը՝ մեր աշխարհին նշանաւոր բնական մէկ երևութիւն և հարստութեան վրայօք. որոյ վրայ մենք ալ քանի մը ծանօթութիւն կ'աւելցնենք:

«Կողբայ աղահանքն՝ Երասխայ հարաւակողմն են, քիչ հեռի անոր եզերքներէն, Ռուսական Հայաստանի մէջ, և մօտ Օսմանեանց բաժնին: Ով որ զանոնք տեսած չէ՝ անկարելի է որ անոնց առատութեան վրայ դադափար մ'ուենայ. Քրիստոսի թուականէն շատ առաջ սկսուած ըլլալով հանուիլ, թերևս դեռ հազար տարի ալ առատապէս աղ պիտի տան, և դեռ պիտի չի սպառին:...

Գիտեմք 'ի պատմութենէ որ Կողբայ աղահանքն նշանաւոր էին նաև յամի 950, երբ զարմանազան գեղեցիկ մը, Հայ իշխանուհին Խորիշահ խաթուն<sup>2</sup> կը

1. Բուն այս օրագիրը չունենալով փռանկ օրագրէ մը Թարգմանած եմք. կ'երևի թէ նա ալ բնագրէն համառօտած է, որոյ նշաններ են տեղաեղ գրած կէտերը (...): Բնագիրն ալ ինչ աղբիւրէ առած է՝ յայտ չէ, այլ թուի 'ի Տիւպուայ Մոնէրիէօ Զուիցերցոյ, որ ասկէ իբր 40 տարի մ'առաջ պարտէ 'ի Ռուսական Հայս և 'ի Աովկաս, և շատ դիմնական և ընդարձակ գիրք մը գրած է, բազմաթիւ ընտիր պատկերօք. ուսկից մէք ալ առած Աողբայ աղահանից երևոյթը՝ ընծայած եմք 'ի Թիւ 367 Նշմարաց Հայաստանի, հանգերձ աեղեկութեամբ, զոր չուղեցինք հօս կրկնել. փափագողն կըրնայ փնտռել զայն:

2. Այս գեղեցիկ գշտոյն մեզ անծանօթ է. կարծէինք որ 'ի կէս Ժ դարու Աողբ իր գաւառաւն՝ որ է Ճակատք, Բագրատունի Հայ Թագաւորաց կալուած էր. այն ատենուան Թագաւորն էր Աշոտ Գ Ողորմածն, և իր Թագուհի կինն Կոչուի Խոսրովանոյ: Իսկ Խորիշահ անուամբ երկու տիկնայք ծանօթ են մեզ, այլ ԺԳ դարուն մէջ. մէկն կին Վաղթանկայ իշխանի Ներքին Խաչենոյ 'ի սկիզբն դարուն, միւսն 'ի կէս դարուն՝ գուստր Մարգարանայ Մամիկոնէի և կին մեծանուն Քուրդ իշխանի Հայոց, որոյ սեփական կալուած էր Վարդենիս գեղն 'ի ստորոտն Արագածայ, Երասխայ միւս կողմը (ձախ), ոչ շատ հեռի 'ի Աողբայ. հա-

Թագաւորէր այդ քաղքին մէջ<sup>1</sup>... Բայց աւանդութիւնն շատ աւելի վեր կ'ենէ. տեղւոյն գեղացիք կը պատմեն, թէ Նոյ նահապետ առաջինն եղած է Կողբայ աղը համոտեսելու. և ինչուան անոր ձեռքով կտրած աղին տեղն ալ կը ցուցնեն : ... Կովկասու եկեղեցիներէն մէկն ալ չէ պահած այն գործիքները՝ զոր գործածեր էր այս ժամանակի հնու-թեան մէջ կտրած մարդն<sup>2</sup>. Բայց իր գերեզմանն կը տեսնուի 'ի Նախիջեւան. և ուրիշ կողմեր զանազան կրօնական շէնքերու մէջ կըրնան նշմարուիլ իր տապանին կտորակք, զգեստուց պատուքն, ջրոյ ըմպանակքն, և այլն<sup>3</sup> : ...

Կողբա՝ հին Հայաստանի հնագոյն քաղաքաց մէկն՝ հիմայ մեծկակ գեղ մ'է 200 տամբք, բայց դեռ կը պահէ խիստ հետաքննական շէնքեր, և 'ի մասնաւորի երեք եկեղեցի շատ խանդարեալ. որոց բազմաթիւ արձանագրութիւնքն, որոց շատերն թ դարուն կիսուն են, կ'իմացնեն մեզի որ ատենօք իշխանազունք Թագաւորեր են 'ի Կողբա :

Կողբայ աղահանքն խաւ 'ի խաւ տարածուած են ամենևին անբոյս լերկ լեռան մը մէջ, որ հարաւային և արեւմտեան կողմերէն ուղղաբերձ կը վերանայ : Ստորին խաւն (կամ կարգն) որ ամենէն հարուստն է 22—25 ոտք բարձր է, և ծածկեալ է կաւուտ և կապոյտ ու կարմիր մառնայով, որոյ վրայ կայ երկրորդ կարգ մը աղի, զոր կը ծածկեն ուրիշ կաւեր, և անոր վրայ ալ նոյնպէս երրորդ կարգ մը : Հեռուէն լեռն կը ներկայացնէ շատ մը երկայնաձիգ զուգահեռական երիզներ, տեղ տեղ

ձերմակ, տեղ տեղ կարմիր, տեղ տեղ ալ մթագոյն կանաչ :

Անսպառ կ'երևին աղահանքն. շատ դիւրաւ և աժան գնով կը հանեն աղը, 100 և ինչուան 150 լիպրա ծանրութեամբ կուռ կտորներ չորս կողմէն պատելով և վար ձգելով : Աղ կտրողն 2560 լիպրայի համար 10 ֆրանգի չափ վարձ կ'առնու : Իսկ աղը գործածողը անթիւ են. ամեն ատեն լեռան ստորոտը կ'երելին երկայնաշար կարավանք եզանց և ուղտուց, որ երկրին ամեն կողմէն կուգան այս պատուական հանքը բառնալու : Այս կարգէ դուրս հրաշալի հարըստութենէն, գործաւորաց թեթեւ վարձքէն, և շատ կողմ տարուելէն՝ կ'իմացուի որ աղահանութիւնն անարուեստ կերպով կ'ըլլայ, ապագայն չի մտածուիր և շատ աղ կը կորսուի :

Ատենօք Կողբայ աղահանքն հասարակաց ստացուածք էր. ով որ աղ ուզէր՝ իր ուղտը, ձին կամ գոմէշն առած կուգար 'ի լեռը. հիմայ Ռուսաց կառավարութիւնն փոխած է այս բանս. իրեն սեփականած է աղահանքին ստացուածը, և վարձած է 20000 ռուպլեաց :

Կողբայ մօտ են աւերակք հին Արմաւիր բերդի, որոյ համար կ'ըսեն Հայք, թէ ֆրիստոսէ 2000 տարի առաջ շինուած է, և 1800 տարի Հայոց Թագաւորանիստն եղած է :<sup>4</sup>

1. Արմաւրայ աւերակքն ալ Երասխայ հիւսիսային կողմն են, մինչ Կողբայ կայ 'ի հարաւոյ և յաջմէ գետոյն, և իբրեւ կէս օրուան ճամբայ մը իրարմէ հեռու են :

ւանօրէն ասոր տիկին Խորիշահն է մեր Գերմանացի օրագրին յիշածն և 300 տարի առաջ տարած :

1. Կողբ ոչ երբեք իբրեւ քաղաք յիշուի, այլ յայտ է որ թէ և գիւղ անուանի՝ մեծկակ աւան մ'էր :

2. Արչափ ալ հին է Նոյ՝ վախ չկայ կորսուելու ժամանակաց մէջ :

3. Տապանին կտորակաց վրայ յիշուի շատ աւանդութիւնք կան, նաև մեր ազգին մէջ. նոյնպէս Նոյի անուանեալ գերեզմանին՝ 'ի Նախիջեւան. բայց անոր զգեստուց և ջրի ամանին և նմանեաց վրայ՝ չէինք լսած :